

Бережко К.О.

УДК 261.7

МАСОВІ РЕЛІГІЙНІ РЕПРЕСІЇ В УКРАЇНІ: ОПЕРАЦІЯ «ПІВНІЧ»

Сьогодні досить часто в історичній науці згадуються репресії, що зазнав український та татарський народ в часи радянської держави. Цій темі присвячено немало досліджень та проектів (наприклад, науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією») [1]. Досить багато публікацій як наукового, так і не наукового характеру присвячено і релігійним репресіям в той час [2]. Також переважна більшість наукових робіт з історії релігії в радянський час присвячено таким традиційним релігіям, як православ'я, католицизм та греко-католицизм. Однак історичній науці майже нічого не відомо про церковно-державні відносини малочисельних конфесій, які також були переслідувані в різні періоди радянської влади. Зокрема, хотілось би приділити увагу Свідкам Єгови. В сучасній українській науці цій конфесії присвячено досить мало досліджень і ще менше їхній долі в СРСР. Нам відомо лише два дослідження присвячених репресіям Свідків Єгови радянською владою. Це такі монографії, як О. Голько «Свідки Єгови – сибірський маршрут» [4] та К. Бережко «Історія Свідків Єгови на Житомирщині». Окрім цього, певну інформацію можна почерпнути в різноманітних посібниках з релігієзнавства (наприклад: П.Л. Яроцький Релігієзнавство [5]). Саме тому виникла потреба розказати більше про історію переслідування громади, зокрема про план виселення віруючих із західних регіонів СРСР в Сибір, що отримав кодову назву «Север». Це одна із небагатьох операцій, що так явно показувала антирелігійну політику радянської влади щодо релігійних меншин.

Згідно «ЗАПИСКИ МГБ ССРСР» (16.02.1951) И. Сталіну внутрішні силові органи повідомляли: «в течение 1947-1950 годов было вскрыто и ликвидировано несколько антисоветских организаций и групп нелегальной секты иеговистов, проводивших активную вражескую работу в западных областях Украины». В цьому документі також повідомлялось, що за цей час було заарештовано 1048 активних членів громади і виявлено 5 підпільних друкарень. З огляду на це в документі зазначається: «однако оставшиеся на свободе сектанты-нелегалы продолжают вести активную антисоветскую работу и вновь предпринимают меры к укреплению секты. [...] В целях пресечения дальнейшей антисоветской деятельности иеговистского подполья, МГБ ССРСР считает необходимым, наряду с арестом руководящих участников иеговистской секты, выселить из пределов Украины, Белоруссии, Молдавии, Латвии, Литвы и Эстонии выявленных иеговистов с семьями в Иркутскую и Томскую области» [6]. Документ підписаний міністром МДБ Абакумовим.

Саме так була організована операція «Север», за якою зі згаданих територій СРСР було виселено 8576 чоловік (3048 сімей). З України депортовано найбільшу кількість людей – 6140 чоловік. Свідки Єгови у Закарпатті в 1951 році теж підлягали виселенню, так само, як у інших частинах України. З цією метою навіть підготували пусті вантажні вагони. Але з невідомої причини це виселення не відбулося. Закарпаття стало важливою операційною базою, де в підпіллі друкували релігійну літературу для цілого Радянського Союзу. Незважаючи на державну політику репресій, Свідки Єгови у Закарпатті знайшли шляхи для контакту з виселеними співвіруючими у 54 таборах ГУЛАГу і навіть підтримували їх матеріально. Щодо розселення цієї групи людей, то за даними на 1 січня 1957 р. «єговисти» (6393 чоловік) були розселені в Іркутській області – 4336 чоловік, в Омській області – 1621 чоловік, у Красноярському краї – 410 чоловік [11]. Крім понад 6 100 Свідків Єгови із західної України, до Сибіру виселили багато Свідків з Молдавії, західної Білорусії, Латвії, Литви та Естонії. Загалом з шести республік це виселення захопило приблизно 9500 осіб; причому українські Свідки Єгови становили найбільшу частку цієї кількості – майже 65%. Вони всі могли уникнути депортації, підписавши листа, де було сказано, що вони відмовляються мати будь-що спільне з релігійним товариством.

Усіх цих людей повинні були виселити в Сибір довічно. Однак існують і інші версії. В своїй книзі «Свідки Єгови – сибірський маршрут» Олег Голько стверджує, що Свідків Єгови повинні були втомити в річках Іртиш та Обі, як це інколи робили з «ворогами комуністичного устрою», затоплюючи баржі [4, с.26]. Однак достовірних відомостей про цей факт не знайдено.

Про умови виселення та життя в спецпоселеннях повідомляють як архівні документи, так і спогади очевидців. Так, в «ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА МИНИСТРОВ ССРСР О ВЫСЕЛЕНИИ АКТИВНЫХ УЧАСТНИКОВ АНТИСОВЕТСКОЙ НЕЛЕГАЛЬНОЙ СЕКТЫ ИЕГОВИСТОВ И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ» (02.1951) вказано: «разрешить выселяемым брать с собой лично им принадлежащие ценности, домашние вещи (одежду, посуду, мелкий сельскохозяйственный и ремесленный инвентарь) и запас продовольствия на каждую семью общим весом до 1500 килограммов. Все остальное имущество конфисковать и передать представителям местных органов власти» [7-10]. Однак практика показала інше. Порівняйте зміст документ з спогадами одного із Свідків Єгови – Шобе Сергія Костянтиновича (1934 року народження):

«Я добре пам'ятаю той день. Рано ранком, приблизно о 5 годині, під'їхали вантажівки із солдатами. Старший офіцер повідомив, що нам необхідно швидко зібрати свої речі, тому що нас відвезуть у віддалені райони Росії. Нам ніхто не сказав, куди точно нас відвезуть і що нас чекає на новому місці... Нам дозволили взяти із собою тільки 1,5 тонни речей на родину. Коли за нами під'їхала вантажівка, виявилось, що він розрахований на 4 родини і може вмістити тільки близько 3 тонн вантажу. Нас разом з речами посадили в цю вантажівку. Пам'ятаю, що у кузові усього було близько 12-13 чоловік і самі необхідні речі. Усе наше майно (господарство, будинок, земля і залишені речі) було конфісковано. До цього дня ми так і не змогли повернути наше майно». Такі повідомлення не були рідкістю [12, с.19].

Також, нерідко при виселенні відбувалося пограбування. У своїй книзі „Свідки Єгови – сибірський маршрут” О. Голько зазначає: „Під час вивезення все залежало від офіцерів НКВС. Якщо вони при обшуку в помешканні Свідка Єгови виявляли якісь цінні речі (годинники, золоті обручки, сережки, гроші), то трохи

„добрили“, оскільки ці конфісковані речі вже належали їм (при цьому офіцери примушували солдат вивертати кишені, відбирали у них награвоване). У такому випадку офіцери не забороняли брати трохи більше 30-ти кілограмів речей на особу”[4, с.23].

Сама виселка була організована на рівні військового заходу. Так, у відповідності з вказівками Міністерства національної безпеки («ПЛАН МЕРОПРИЯТИЙ ПО ВЫСЕЛЕНИЮ АКТИВНЫХ УЧАСТНИКОВ АНТИСОВЕТСКОЙ СЕКТЫ ИЕГОВИСТОВ», 24.03.1951) були вирішено:

1. Сформувати особливі оперативні групи, що відповідають за виселення 2 сімей Свідків Єгови у складі «начальника оперативной группы, трех солдат и двух активистов – представителей районного исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся».

2. Складвся спеціальний план за яким передбачалося «организацию опергрупп, место концентрации оперсостава, войск и автотранспорта; место проведения инструктажа оперсостава и актива».

3. Також передбачався і певний рівень конспірації. В документі про це згадується так: «Для обеспечения бесперебойности связи и конспирации проводимых мероприятий на узлах связи обеспечить дежурство офицерского состава и связистов войск МГБ».

4. Певні заходи проводились і на кордоні. Було передбачено «усилить охрану границы на участках ... и провести необходимые мероприятия по линии погранохраны, способствующие задержанию в погранполосе лиц, которые попытаются скрыться от выселения» [7-10].

При цьому виселення можна було уникнути лише за однієї умови – повного відречення від віри, на що згодилися лише одиниці. А умови виселення, за словами очевидців, були жахливими. Хоча щодо умов виселення, в документі було зазначено ось що: „Обязать Министерство путей сообщений (т. Бещева) выделить по заявке Министерства внутренних дел СССР необходимое количество железнодорожных вагонов, оборудованных для *людских перевозок* (курсив автора – Б.К.) в зимних условиях и обеспечить продвижение эшелонов с выселяемыми к месту назначения на правах воинских ... выделить Министерству внутренних дел СССР средства на оплату расходов по питанию и медицинскому обслуживанию выселяемых в пути их следования”. Але як розказують самі виселенці, все було по-іншому. „У вагоні був коров'ячий гній, – згадують жінки, – мабуть, везли кудись худобу, коли прийшов терміновий наказ знайти вагони. Тоді корів вивели на волю, а до тих брудних вагонів загнали людей. Конвоїри до вагонів не заходили, зважаючи на запах, а ми, жінки, вичищали звідти весь бруд, вигрібали голими руками. Не було ні краплі води, щоб помити стіни і підлогу. В кутку вагона залишилося трохи соломи, то ми її заховали від конвоїрів, щоб наші діти мали на чому спати, її залишили для підстилки коровам у вагоні, а Свідкам Єгови „матраци” були заборонені”[4, с. 28-33].

На новому місці, в Сибіру, слід було починати все заново – будувати домівки, заводити господарство, організувати збори. Однак, як розказує *Віра Чубізова* (м. Ямпіль, Вінницька область), яка була виселена з Молдови разом з батьками в 14-річному віці, було навіть так, коли „брати ділилися хлібом з місцевим населенням під час голоду”[3, с. 40]. Досить багато чого робили Свідки Єгови для інших, невірних людей, хоча при цьому самі продовжували жити в нелюдських умовах. *Любов Данилівна Грохольська* (м. Ямпіль, Вінницька область) згадує, що нерідко в одній квартирі жили 11 сімей, у кожній з яких у середньому по троє дітей. Але влада на це не зважала і в судовій практиці були відомі часті випадки, коли заарештовували і ув'язнювали на досить великий строк і після того, як людина перетерпіла заслання за свою віру[13].

Безумовно, настільки масштабні дії влади не могли залишитися непоміченими серед населення західних республік Радянського Союзу та світу. У секретних архівних фондах залишилося чимало документів партійних, радянських і правоохоронних органів, у яких повідомлялося про настрої різних категорій громадян. Звичайно, у більшості випадків повідомлялося "про підтримку" населенням політики держави у відношенні виселення Свідків. Приміром, приводилась розмова серед жителів Кишинева: "Зараз тут відбувається чищення Молдови від колишніх фабрикантив, торгашів і куркулів. Виселяють із усіма родинами і мало хто їх шкодує, тому що через їхню спекуляцію неможливо жити. У деяких знаходять великі гроші". Лише зрідка в документах приводяться окремі випадки "іншої думки". Зокрема, мається такий приклад: "Чому виселяють кращих хазяїнів? Тепер не буде ніякого прибутку. У них є ціла армія МВС, і вони піднімуть усіх моладаван, а сюди привезуть зовсім інших"[14, с. 19].

Крім того, в 1956, 1957 році Міністерство іноземних справ СРСР отримало офіційне звернення від представників Свідків Єгови з різних країн світу. В зверненні, яке було прийняте на різноманітних міжнародних конференціях радянське керівництво просили звернути увагу на релігійну ситуацію в країні. Згадувалось виселення 1951 року, а також те, що 2000 Свідків Єгови на той час знаходилися в таборі на Воркуті і ще в 50 різних таборах. Керівництво товариства Вартової Башти (керівний орган Свідків Єгови) пропонувало відіслати своїх представників до Москви для надання будь-якої інформації стосовно вчень конфесії та її громадської позиції [15].

Як показала історія, радянська влада не прислухалась до світової громадськості. Свідків Єгови продовжували арештовувати та відсилати в табори. Більше 6000 чоловік, що були виселені в Сибір були змушені залишити все, що так довго здобували своєю працею. Не мало людей загинуло під час перевезення до Сибіру або вже на місці від холоду. Сьогодні нам потрібно вчитися з прикладів історії і ніколи більше не допускати такий прояв релігійної нетолерантності. Адже як сказав керівник комісії по реабілітації жертв політичних репресій, А. Яковлев [15, с. 200], на «круглому столі» присвяченому операції «Північ» (50-річчя висилки в Сибір) «нікого не стосується і не повинно стосуватися, і тим паче держави, який вибір зробив той чи інший громадянин, яке релігійне об'єднання він підтримує».

Джерела і література

1. Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. – 798 с.
2. История Евангельского движения в Евразии (Электронная Христианская Библиотека) – 1995.
3. Бережко К. Історія Свідків Єгови на Житомирщині. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 182 с.: іл.
4. Голько О. Свідки Єгови – Сибірський маршрут. – Львів: ТОВ Фаворит, 2002. – 201с.
5. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 308 с.
6. Архів Президента Російської Федерації. – Ф.3. – Оп. 58. – Спр. 180. – Л. 52-53.
7. jw-russia.org/jwh_15.htm
8. jw-russia.org/jwh_16.htm
9. jw-russia.org/jwh_17.htm
10. jw-russia.org/jwh_18.htm
11. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. Р-9479 с/ч. – Оп. 1 с. – Спр. 925. – Л. 1476.
12. Неизвестные страницы истории. Общество Сторожевой Башни, 2000. – 80 с.
13. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953-1991. аннотированный каталог. Под. ред. В.А. Козлова и С.В. Мироненко; сост. О.В. Эдельман. – М.: Международный Фонд «Демократия», 1999.– 944 с. (Россия. XX век. Документы).
14. Одинцов М. И. Совет Министров СССР постановляет: «выселить навечно!»: Сборник документов и материалов о Свидетелях Иеговы в Советском Союзе (1951 – 1985 гг.). – М.: Объединение исследователей религии, Арт-Бизнес-Центр, 2002. – 240 с.
15. ДАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 79. – Л. 20.

Близнюк І.В.**УДК: 94(477): 329 (093)****ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ НА ВИТОКИ ТА ПЕРІОДИЗАЦІЮ СУЧАСНОГО МОЛОДІЖНОГО РУХУ В УКРАЇНІ**

Проблема хронологічного визначення витоків сучасного молодіжного руху досить важлива в науковому плані. Знаючи точку відліку в часовому розумінні, ми можемо з упевненістю говорити про зародження руху, перші молодіжні організації. Більше того, під назву „сучасний молодіжний рух” підпадають у першу чергу зміни ментального характеру, які почали відбуватися ще в радянський час. Тоді постає питання: неформальні об'єднання останніх десятиліть існування СРСР зараховувати до радянського чи українського молодіжного руху, знову ж таки радянського чи сучасного? Що у даному випадку мається на увазі під „сучасним”? Отже спробуємо показати погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників на хронологічні витoki руху та підходи до його періодизації. На наше переконання, ці дві часові характеристики руху потрібно розглядати одночасно, оскільки і в літературі панують такі підходи.

До цієї проблеми протягом 1980-х- 2007 рр. зверталася велика кількість науковців та публіцистів. Спробуємо виділити кілька історіографічних періодів у дослідженні питання витоків та періодизації сучасного молодіжного руху. Критерієм взято глибину, комплексність та об'єктивність дослідження проблеми. Так, перший охоплює роки перебудови 1985-1991 рр. – 1995 рік, коли з'явилися перші паростки неупередженої оцінки історичних фактів, подій на сторінках періодичних видань, проводилися наукові конференції з цього приводу, велася полеміка між дослідниками. Він представлений працями В. Головенька, О. Матушек, В. Литвина, О. Єригіна, І. Мартинюк, І. Коляки, О. Закидальської.

Цікавими є публікації спостерігачів та учасників подій початку 1990-х років. Незважаючи на певну ідеалізацію та пафос, у них міститься багато фактів, подробиць, які з часом позабувалися або ж втратили свою актуальність для сьогоденних дослідників. У статті О. Матушек йдеться про активізацію суспільно-політичного життя у Львові, радикалізацію молодіжного руху. Аналізуючи зміни ментального характеру, що відбулися в свідомості українців на зламі 1980-1990-х років, зокрема події в тогочасному Львові, О. Матушек вбачає витoki руху у створенні Товариства Лева, яке, за висловом авторки, почало свою роботу з реальних вчинків – упорядкування Личаківського кладовища тощо. Своєю ініціативністю вони подали приклад іншим [18, с. 2].

Таку ж позицію захищає В. Литвин, який вважає, що саме в середині 1980-х років з'явилися молодіжні формування [15, с. 53-58]. Він наводить приклад заснування „Товариства Лева” у жовтні 1987 р., а згодом і об'єднань у Чернівцях „Оберіг”, у Самборі „Поступ”, в Умані „Берегиня” та ін. Дослідник пише про створення групою київських студентів разом з молодими вченими інститутів АН УРСР у 1988 року клубу „Спадщина”. З кінцем 1980-х років вчений пов'язує політизацію молоді та появу припартійних молодіжних структур [15, с. 54].

Витoki неформального руху спробував визначити російський дослідник, автор однієї з перших в СРСР праць про неорганізовану молодіжну ініціативу Д. Ольшанський [22]. На його думку, відлік масового неформального руху потрібно вести з середини 1986 р., тобто з перших кроків перебудови, яка ламала застарілі догми [22, с. 5]. Основою цієї хвилі стали багаточисельні підлітки – металісти, панки, люгери, фанати, рокери, брейкери, хіпі. Однак перші ознаки неформального руху автор відносить до 1977 р., коли після пораз-